

Олійник Ю.В.

Створення судових органів на окупованій території України в роки Другої світової війни

При наявності вітчизняної розлогої історіографії Другої світової війни, проблеми становлення та функціонування німецько-фашистської окупаційної адміністрації не стали предметом всебічного дослідження. Виходячи з ідеологічних настанов, науковці висвітлювали лише злочини німецько-фашистських загарбників — масові розстріли, факти пограбування та знущання над місцевим населенням, знищення пам'яток історії та культури народів України.

Актуальність дослідження не лише визначається комплексом святкових заходів до 60-річчя визволення України. Виявилось, що за шість десятиліть було створено чимало міфів про перебіг Другої світової війни, у тому числі, про дії окупаційної адміністрації. При реконструкції історичних

подій, ми не маємо уявлення про повсякденне життя українського населення — їх взаємовідносини з окупаційною владою, харчування, особисте життя тощо.

Метою даної статті є дослідження створення та функціонування судових органів, типи судів та межі їх компетенції при розгляді кримінальних і цивільних справ у період окупації України.

Проблема функціонування судових інстанцій окупаційної влади істориками розглядалося вже в перші роки після звільнення території України від ворога. Так, у дослідженні Л. Н. Воробйова “Система гноблення українського народу німецько-румунськими окупантами (1941–1944 рр.)” зроблено спроби описати на архівних матеріалах структуру судових інстанцій, службові обов’язки суддів тощо¹.

В багатотомному виданні “Історія Української РСР” проблема створення окупаційною владою судових органів та причетність їх до знищення населення розглядалося в комплексі функціонування окупаційного режиму².

В збірнику документів “Преступные цели — преступные средства: документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР” опубліковано розпорядження Розенберга, яке використовувалося суддями для покарання жителів окупованих територій³.

Діяльність судових інстанцій як органів для покарання місцевого населення розглядалося у збірнику документів “Поділля в роки Великої Вітчизняної війни”. Упорядниками оприлюднено їх структуру, ряд документів, що показали громадськості краю справжні наміри мирових суддів щодо цивільного населення⁴.

На Рівненщині науковці діяльність мирових суддів висвітлили у збірнику документів “Радянська Рівненщина 1939–1959”⁵.

8 серпня 1941 року рейхсміністр окупованих східних територій А. Розенберг на окупованій території СРСР ввів відмінні від радянських органів судочинства судові органи

та законодавчі кодекси. Було також змінено географічне розташування судових інстанцій та їх підпорядкування⁶.

Із перенесенням адміністративного центру рейхскомісаріату України з Києва у Рівне, відповідно змінюється окупантами і адреса вищої судової інстанції. У штаб-квартирі рейхскомісара України (м. Рівне) окупаційною владою створено німецький верховний суд (обергеріхт), юридична компетенція якого поширювалися на всю територію рейхскомісаріату.

Судочинство у верховному суді здійснювало троє осіб німецької національності. Вони розглядали кримінальні справи та апеляційні скарги нижчих судових інстанцій (дойчгеріхтів).

У новостворених адміністративних одиницях—генералкомісаріатах судові справи розглядали “дойчгеріхти” (німецькі суди). Судочинство в судах цього типу проводив одноосібно суддя німецької національності. В їх юрисдикції перебували кримінальні справи, а також цивільні, в яких одна із сторін була або фольскдойче, або особа німецької національності. З березня 1942 року компетенція суддів цього типу була поширена і на цивільні справи місцевого населення.

З серпня 1942 року через велику завантаженість німецького суду у Рівному та затягуванням розгляду справ, було створено додатково судовий відділ у Луцьку. Із його створенням пройшов процес підпорядкування адміністративних округ новоствореним судовим відділам. Луцькому судовому відділу згідно нового плану підпорядковувались Брест-Литовська округа (місто та округа), Дубненська, Горохівська, Камінь-Каширська, Кобринська, Ковельська, Крем'янецька, Любомльська, Луцька, Пінська, Столинська та Володимир-Волинська.

Рівненському німецькому суду підпорядковувались Рівненська округа (місто та округа), Антонінська, Барська, Дунаєвецька, Ярмолинецька, Кам'янець-Подільська, Косто-

пільська, Летичівська, Проскурівська, Сарненська, Заславська, Шепетівська, Здолбунівська та Старокостянтинівська⁷.

Для розслідування особливо важливих справ, які несли загрозу для окупаційного режиму, окупанти створили “зондергеріхти” (суди особливого призначення) у судах цього типу судочинство провадив суддя та два засідателя німці.

Для розгляду всіх інших цивільних справ, що виникали на окупованій території було утворено спеціальні третейські (мирові суди) на чолі із шліхтерами (мировими судьями)⁸. Вони згідно наказу Розенберга входили до місцевих органів управління, але підпорядковувалися безпосередньо гебітс-комісару. Нагляд над судочинством, що провадили мирові судді, здійснював генеральний комісар через контролюючі органи своєї адміністрації. При розгляді справ мирові судді керувалися введеним у дію німецьким законодавством та приписами. В судовий розгляд мировим судам надходили справи, вироки по яким обмежувалися дворічним тюремним ув'язненням та накладанням грошового штрафу розміром до 10 тис. карбованців⁹. У відання мирових суддів починаючи з лютого 1943 року надходили також справи про спадок. справи цього характеру розглядалися із дозволу гебітс-комісара або крайсляндвірта.

Згідно приписів розгляд цивільних справ про відшкодування майнових позовів розпочинався мировим суддею тоді, коли сума збитків перевищувала 1000 крб., але перед їх розглядом позивачі повинні були обов'язково сплатити судові мито, сплату якого мировий суддя міг на власний розсуд відстрочити, або дозволити сплачувати частинами. Так, за місяць роботи Славутського мирового суду, суддею стягнуто судового мита за розгляд справ у розмірі 1270 крб., з цієї суми у касу фінвідділу надійшло 928 крб.

На розгляд до мирового судді надходили також справи, злочини по яких були вчинені на території районної управи, де проживав підозрюваний або був заарештований. У сумнівних випадках рішення про направлення справи на

розгляд суддям приймала окупаційна влада. Всі кримінальні справи, які надходили на розгляд судді обов'язково реєструвалися у річному реєстрі із записом прізвища обвинуваченого, його професії, місця проживання, виду злочину, а після розгляду справи у суді в реєстр вносився також день суду та судовий вирок.

Мовою судочинства була українська, але як виняток розгляд справи дозволялося вести і на тій мові, якою володів суддя. Судове розслідування проводилося із допитом свідків та заарештованого. В окремих випадках судове розслідування проводилося у спрощеному варіанті без допиту свідків. Мировий суддя вирок суду в письмовій формі із перекладом на німецьку мову пересилав через гебітскомісара в управління генерал-комісара (м. Рівне). Гебітскомісар своїм рішенням скасовував вирок судді або навпаки направляв справу на дослідження у німецький суд з метою зміни вироку в сторону збільшення термінів ув'язнення.

Апеляційним органом для скасування вироків мирових суддів було рішення гебітскомісарів. Згідно чинного законодавства засуджене місцеве населення не мало права подати апеляцію. Апеляційними привілеями користувалися лише особи визнані фольксдойче. Засуджені за кримінальні злочини відбували покарання у виправних закладах німецького карно-виправного управління, а засуджені до сплати грошових штрафів, сплачували їх на користь місцевої управи, по місцю знаходження суду.

Створені та укомплектовані штатом мирові суди з 1942 року зайнялися розглядом цивільних та кримінальних справ. Славутським мировим суддею за дорученням гебітскомісара було виявлено у місті та районі 187 сиріт над якими призначено опікунів¹⁰.

У жовтні 1942 році мировим суддею Славути розглянуто таку кількість справ:

№ п/п	Зміст справи	Залишок справ	Надійшло справ за жовтень	Разом	Розглянуто справ	Залишок справ на кінець місяця	Примітка
1	Про аліменти	19	25	44	36	8	–
2	Про виселення з будинку	11	18	29	25	4	–
3	Про розподіл майна	2	17	19	15	4	–
4	Про грошові борги	3	7	10	9	1	–
5	Про посів городини	3	1	4	3	1	–
6	Про нанесення збитків населенню	–	2	2	1	1	–
7	Про розподіл сіна	1	–	1	–	1	–
8	Про повернення лісоматеріалів	–	1	1	–	1	–
9	Про частини до велосипеда	–	1	1	1	–	–
	РАЗОМ	39	72	111	90	21	

У листопаді 1942 року на розгляд до мирового судді надійшло 100 справ цивільного характеру. З цієї кількості справ ним протягом місяця розглянуто 85 справ, в тому числі 35 про призначення опікунства, 9 про виселення з будинків, 23 про призначення аліментів та інші¹¹.

Поряд із цивільними справами мировий суддя в грудні 1942 році розглянув 11 кримінальних справ. По розглянутих справах суддею призначено наступні міри покарання: за нанесення побоїв жителів міста Г. Заводську, Ф. Попеля, А. Бобровнікова засуджено до сплати штрафу у розмірі від 500 до 1500 крб.; Н. Припуту, А. Каленика, Н. Листопадську — до шести місяців тюремного ув'язнення¹².

Таким чином, судові органи, структура і функції були обумовлені розпорядженням Розенберга. Діяльність судів

базувалася на німецькому законодавству пристосованому до окупованих територій та інструкцій, які надходили до них. Судові органи чинили суд виключно з інтересів окупаційної влади. Прерогативи у розгляді цивільних справ надавалися фольскдойче та особам німецької національності.

До кримінальної відповідальності притягувалося лише місцеве населення. Створені для розгляду судових справ місцевого населення мирові суди, працювали виключно із дозволу окупаційної влади під особистим наглядом гебітс-комісарів, які своїм розпорядженням скасовували рішення суду.

В перспективі дослідження про функціонування судових інстанцій на окупованій території України можна використати як базу для поглибленого вивчення проблематики історії діяльності судових органів.

Примітки:

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України) – Ф. 4620, оп. 3, спр. 239. – Арк. 3.

² История Украинской ССР в 10 томах: том 8 Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945) / В. И. Клоков (отв. редактор), П. А. Жилин, В. С. Коваль (зам. отв. редактора). – К., 1984. – С. 92.

³ Преступные цели–преступные средства: Документы об оккупационной политике фашисткой Германии на территории СССР (1941–1944 гг.) / под общей редакцией Е. Болтина. – М., 1968. – С. 63.

⁴ Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.): Збірник документів і матеріалів /упор.: В. Г. Абрамов, Г. В. Вітряна та ін. – Львів, 1960. – С. 45.

⁵ Радянська Рівненщина 1939–1959: Документи й матеріали / Ред. кол.: В. І. Вишнякова (відп. ред. М. О. Гарматюк, Д.А. Луцан. – Львів, 1962. – С. 84.

⁶ Державний архів Хмельницької області (далі — ДАХМО). – Ф.Р-420, оп.1, спр. 5. – Арк. 50

⁷ Голос Сарненщини. – 1942. – 26 липня. – С. 2.

⁸ ДАХМО. – Ф.Р-420, оп.1, спр. 5. – Арк. 45

⁹ Там само. – Арк.89.

¹⁰ ДАХМО. – Ф.Р.-420, оп.1, спр. 49. – Арк. 30.

¹¹ Там само. – Арк. 60.

¹² Там само. – Арк. 57.